УДК 159.922.73 **Р. С. Трач**

ГУМАНІСТИЧНА ТЕЧІЯ У ПСИХОЛОГІЇ[1]

Стаття присвячена аналізу гуманістичної психології: причин її виникнення та поширення, історії, зв'язку із іншими теоретичними та методологічними напрямками. Висвітлено питання ролі та місця гуманістичної психології в сучасному технологічному світі.

***Ключові слова**: психоаналіз, гуманізм, біхевіоризм, психіка, особистість.*

На мою думку, в сучасній західній психології можна розрізнити три головні течії. Як у течіях в океані, між ними немає виразних границь, однак вони є різні. Одна течія ідентифікується такими словами, як "лабораторія", "експеримент", "вимірювання", "поведінка", "статистичні дані", "бігевіоризм", "коґнітивна психологія", "нейропсихологія". Другій течії відповідають терміни "психоаналіз", "несвідоме", "сублімація", "Я", "над-Я", "воно", "витіснення", "фройдизм", "динамічна психологія". Третя течія визначалася б такими поняттями, як "самоактуалізація", "автевтичність", "екзистенційний вакуум", "особиста автономія", "гуманістична психологія", "шукання сенсу", "критична психологія". Ця течія виникла як реакція ряду видатних психологів в Європі та в Америці на неадекватний образ людини, неявно присутній у двох перших течіях, чому і називають її "третьою силою" у західній психології.

Першу течію можна умовно назвати природничонауковою психологією. Вона постала в XIX столітті у лабораторіях німецьких фізіологів, таких як Е.Г. Вебер, Ґ.Т. Фехнер, Й. Мюллер, Г. фон Гельмгольц і остаточно сформувалася як окрема наука в час заснування німецьким філософом і психологом Вільгельмом Вундтом (1832-1920) першої у світі психологічної лабораторії при Ляйпціґському університеті в 1879 р. Знаменним є те, що головний твір Вундта мав назву "Основи фізіологічної психології" (Wundt W., Grundzüge der physiologischen Psychologie, 1873). Відокремившись від філософії, частиною якої вона була до того часу, нова психологія будувалася за зразком надзвичайно успішних в XIX столітті природничих наук і пристосовувала властивий їм загальний методичний підхід до вивчення предмету своїх студій – психічних процесів людини.

На початку XX століття досліди французів А. Біне (1857-1911) і Т. Сімона (1873-1961) показали, що навіть розумові здатності людини можна виміряти за допомогою відповідних тестів (т. зв. "тестів інтелекту"), а, як відомо, математичне вимірювання є одним з основних підходів у природничих науках. Винахід Біне й Сімона став початком бурхливого розвитку

[1] Написано у 2001 р. Використано у вступній статті до першого тому антології «Гуманістична психологія» за ред. Р. Трача і Г. Балла (К.: Пульсари, 2001). – *Ред.*

психологічних тестів, що сприяв зміцненню природничонаукової течії в західній психології.

Втім скептицизм і критика цього підходу до вивчення психічних процесів людини з'явилися вже під кінець XIX ст. Німецький філософ Вільгельм Дільтай (1833-1911) у своїй праці "Думки про описову й розчленовуючу психологію" (1894; останнє видання – Dilthey, 1931) розкритикував природничонауковий підхід тогочасних психологів, що старався ідентифікувати елементарні одиниці душевного життя (подібно до хіміків, що шукали за атомами, щоб потім вивчити, як вони з'єднуються у молекули).

У період між двома світовими війнами природничонаукова психологія, яку називали також експериментальною психологією, та гуманітарна психологія мирно співіснували у західноєвропейських країнах. Ситуація почала мінятись у 1950-і роки під зростаючим впливом американської психології на психологічну науку в усьому світі. Сталося це не так завдяки кращому науковому інструментарію американців, як завдяки тому факту, що кожного року у США та інших англомовних країнах з'являється більше книг і виходить більше журналів, ніж у решті країн світу разом взятих. У свою чергу, цей факт зумовлений, окрім іншого, тим, що у США активно розвинулась практична психологічна професія, на додаток до академічної психології.

У США, за винятком Вільяма Джеймса (1842-1910), академічна психологія від самого початку пішла природничонауковим шляхом. Екпериментальні дослідження умовних рефлексів І.П. Павловим (1849-1936) мали вплив на засновника бігевіоризму Дж.Б. Вотсона (1978-1958), за теорією якого предметом вивчення у психології повинна бути поведінка людей і тварин, а не психіка чи душевне життя, які неможливо об'єктивно (тобто ззовні) спостерігати. Звідси назва бігевіоризм (від англ. behavior – поведінка).

Інтроспективна психологія Вундта базувалася на самоспостереженні суб'єктивних переживань і тому вона, за Вотсоном, не відповідала вимогам науки, яка повинна базуватися на об'єктивних, загальнодоступних спостереженнях і вимірах, що можуть бути повторені та перевірені іншими зацікавленими науковцями. Це твердження є, зокрема, очевидним, на думку Вотсона, коли йдеться про вивчення поведінки тварин. Вбачаючи у homo sapiens усього лише останню ланку в розвиткові (згідно з теорією еволюції) тваринних організмів, американські психологи залюбки почали експериментувати над тваринами (білими щурами, голубами, мавпами): мовляв, давайте, вивчемо спершу поведінку організмів, простіших від людини, а тоді візьмемось і до людей. Формула С – Р, стимул (фізичний) – реакція (поведінка,теж фізична), стала парадигмою лабораторних дослідів.

Хоча не всі американські психологи того періоду були згідні з бігевіористичними теоріями, більшість із них вважала, що усі людські проблеми можна і треба досліджувати природничонауковими методами та що експериментальна психологія є прототипом наукової психології. Тому таку психологію можна назвати сцієнтистською. Хоч вона і принесла деякі цікаві та корисні факти, багато експериментів та досліджень були незначними та тривіальними і продукувалося чимало псевдонауки. Популярний американський часопис "Рідерс Дайджест" у 1960-х роках надрукував наступне визначення: "Психологія – це наука, яка пояснює нам складною термінологією загальновідомі речі".

Та на той самий час бігевіоризм починає втрачати ґрунт на Заході, а на його місце в теорії і практиці приходить, у межах природничонаукової течії, т.зв. коґнітивна психологія. Прихильники називають її "новою наукою про психіку людини" і визначають її роль як науковий аналіз психічних процесів і структур, потрібний для зрозуміння поведінки. Таким чином, психіка, що її бігевіоризм викреслив з психологічної науки, тріумфально повернулася на поле психологічних теорій та досліджень.

Сталося це під впливом збігу обставин у різних ділянках. Йдеться передусім:

про вивчення психоневрологами поведінки та розумових здібностей осіб (зокрема, ветеранів Другої світової війни), що зазнали мозкових травм, та осіб, які перенесли хвороби головного мозку;

про розвиток комп'ютерної науки в напрямку моделювання людського інтелекту як апарату обробки інформації (information processing).

Згідно з останнім підходом, інформація надходить до нас через наші сенсорні органи, інтелект її сприймає, обробляє і кладе у пам'ять, щоб у відповідний час та за відповідних обставин перенести її на терен мовлення і поведінки. Так комп'ютер став моделлю людського інтелекту. Проте у її межах людська психіка досліджується майже виключно з точки зору її пізнавальних і орієнтаційних здатностей – відчуттів, сприймання, мислення, уяви, пам'яті.

Зіставляючи результати комп'ютерного моделювання з дослідженнями клінічних нейропсихологів, а також даними лабораторних експериментів – коґнітивні психологи намагаються створити теорії функціонування мозку і психіки. Втім, читаючи їхні праці, неможливо не зауважити, що слова "мозок" і "психіка" ("mind") часто вживаються як взаємозамінні поняття і що для нейропсихологів вивчення мозкових функцій постає, бодай неявно, одним з найкращих засобів пізнання людської психіки.

Ідейно-інтуїтивне мислення має на меті зовсім інші цінності, що їх американський психолог Абрагам Маслов (1908-1970) називав буттєвими цінностями. На першому плані стоїть те, що робить сенс людського життя і відповідає на питання "Для чого я живу?" В цьому способі мислення ми не

прагнемо контролювати природу чи суспільство, радше ми приймаємо факт, що світ є і що в ньому існують люди, і намагаємось збагнути суть добра, краси і правди. Можна сказати ще й по-іншому, а саме що буттєві цінності є трансперсональними, що вони знаходять вияв у любові, доброзичливості, у продуктивній і творчій праці для добра суспільства. Продуктами ідейно-інтуїтивного мислення є також мистецтво та філософські й релігійні шукання.

Але повернімося до "течій" у сучасній західній психології. Другою течією, багато меншою за природничонаукову, є психоаналіз З.Фройда і його послідовників. Психоаналіз як форма психотерапії розвивався у США досить повільно. Представники психіатричної професії, намагаючись тримати будь-яку психотерапію у своєму професійному колі, запровадили важкі вимоги щодо кваліфікації тих, хто хотів стати психоаналітиком. А саме, кандидат спершу має бути практикуючим психіатром або практикуючим клінічним психологом, і тільки це дає йому право поступати на студії до одного із психоаналітичних інститутів, яких є лише декілька. Там кандидат, окрім теоретичних дисциплін, повинен також успішно пройти особистий "навчальний аналіз" в одного із своїх викладачів, щоб позбутися своїх власних комплексів і відчути та зрозуміти "на власній шкірі" переживання пацієнта під час психоаналізу. Ця процедура є довгою, оскільки класична психоаналітична терапія триває від двох до п'яти років, з одногодинними сеансами п'ять разів на тиждень. В результаті, в Америці є мало психоаналітиків і лікування у них коштовне.

Третя течія в сучасній західній психології – це гуманістична психологія. Вона виникла як реакція на дві попередні течії – природничонаукову психологію та психоаналіз. Вона не заперечує фактів, доведених у двох перших течіях, однак вважає незадовільним втілений у них образ людини.

Як ми вже згадували, Вільгельм Дільтай у своїй критиці природничонаукової психології дав поштовх до розвитку нової психологічної течії в західній Європі, що її позначали по-різному: "geisteswissenschaftliche Psychologie", феноменологічною та екзистенційною. Ми назвали також ряд західноєвропейських психологів та психіатрів, представників цієї течії в першій половині XX століття.

На той час у США домінував природничонауковий підхід у психології та психіатрії, і лише частково – психоаналітичний. Розвиток політичних подій в Європі, що в результаті довів до Другої світової війни, не сприяв взаєморозумінню між науковцями по різні боки Атлантичного океану. І хоча деякі американські психологи, як ось Ґордон Олпорт (1897-1967), мали певну інформацію про вищевказані напрямки європейської психології, в основному американська гуманістична психологія зародилася на власному ґрунті.

З появою книги Карла Роджерса (1902-1987) "Консультування і психотерапія" [12] , вийшов на сцену гуманістичний підхід до психотерапії. Ця книжка Роджерса і ряд його наступних публікацій мали величезний вплив на подальший розвиток психологічного консультування у США та в інших країнах західного світу. Роджерс був практичним психологом протягом багатьох років і продовжував займатися психотерапією і тоді, коли очолив кафедри психології у кількох престижних університетах. Мабуть, чи не найвизначнішою рисою його психотерапії є демократичне, повне поваги ставлення до людини, що приходить до нього на консультацію. Цю людину він назвав клієнтом, замість того щоб вживати у психотерапевтичній роботі медичний термін пацієнт. Лікар приймає пацієнта на консультацію, обстежує його, ставить діагноз і приписує курс лікування, що його пацієнт повинен дотримуватись, якщо бажає залишатись під його опікою. Роджерс не згідний з медичною моделлю психологічної консультації. Він вважає, що клієнт має потенціал, щоб самому активно братися до розв'язання своїх проблем. Суть психологічної консультації, за Роджерсом, полягає у створенні відповідної психологічної атмосфери, в якій клієнт поступово починає це робити. Метою консультації є допомогти клієнтові стати автономною особою, незалежною від ментора, особою, що зможе адекватно функціонувати в суспільстві згідно зі своїми потребами, які усвідомлює у процесі психотерапії. Для Роджерса терміни "психотерапія" і "психологічна консультація" є синонімами.

Абрагам Маслов, згаданий вище у зв'язку з його теорією буттєвих цінностей, також є психологом, чиє ім'я тісно пов'язане із становленням гуманістичної течії в сучасній західній психології. Його теорія особистої самоактуалізаці базується на переконанні, що ідеалом психічного здоров'я повинні бути не відсутність психопатії, і не психічні характеристики пересічних осіб, але ті виняткові люди, що вповні реалізують у житті всі свої потенційні можливості. У книжці "Мотивація і особистість" [9] , перше видання якої вийшло в 1954 р., Маслов описав результати своїх досліджень таких людей. У цій книжці також викладена його надзвичайно цікава та оригінальна теорія ієрархії мотивів (або, можна сказати, людських устремлінь), яка, разом із теорією Ф. Лерша [8] є, на моє переконання, найбільш науково-задовільною в гуманістичній психології.

Раціонально-технічне мислення і його всебічне технологічне застосування в сучасній цивілізації привели до значного зростання добробуту в західних країнах, однак не сприяли покращенню задоволення життям, не породили більше щасливих людей. Сталось якраз навпаки, вказує у своїй новій книжці "Втрата щастя в країнах ринкової демократії" американський політолог Р.Е. Лейн [7]. Хоч громадяни тих країн загалом задоволені своїм матеріальним становищем, соціологічні опитування показують, що чимраз менше з них почуваються щасливими. Виходить, що

коли люди перебувають поза межами бідності, подальше нагромаджування матеріального добра не приносить їм щастя. На це ще у 1960-х роках звернув увагу Еріх Фромм, назвавши сучасну людину homo consumens і заявивши, що "ми, як люди, не маємо жодної іншої мети в житті, як тільки чимраз більше виробляти і споживати" [5, 28]. Американський антрополог С. Даймонд називає цей феномен "манією споживання" [2, 11].

Індустріальні засоби виробництва товарів призвели також до катастрофічного забруднення довкілля. Виробництво ядерної, хімічної та біологічної зброї та їхнє потенційне застосування у третій світовій війні, що здавалося можливим як один з результатів "холодної війни" між СРСР і США, загрожували цілковитою руйнацією людського життя на нашій планеті. І ця загроза існує, оскільки тенденція продукувати вище названу зброю продовжується, охоплюючи щораз більше число держав нашої планети, які не завжди керуються загальнолюдськими принципами мирного співжиття.

Наша технологічна цивілізація, що постала на базі наукових досягнень раціонально-технічного мислення, відсуває на "задній план" людські почуття, емоції, настрої, усе, що пов'язане із метафорою людського "серця". В результаті мало не головною психологічною характеристикою людини XX століття постала її "безсердечність". Брак "серця" виявився найбільш яскраво і жорстоко у сталінських та нацистських концентраційних таборах, але і в нашому щоденному житті можна зауважити відсутність сердечності. Ще на початку XX століття Б.П. Вишеславцев, один із учнів українського "філософа серця" Памфіла Юркевича, писав, що "...втрата культури людського серця в сучасному житті є втратою життєвих сил, наше існування перетворюється на постійне вмирання, засихання, на якийсь склероз серця, яким вражена вся сучасна цивілізація. Через це її життя так схоже на смерть, її веселощі так схожі на нудьгу, вона сповнена почуттям безвихідної туги" [1, 13-14].

У відповідь на безсердечність та дегуманізацію сучасного світу, гуманістичні психологи закликають, як колись у пореволюційних часах закликав наш драматург Микола Куліш устами героя своєї п'єси "Народний Малахій": "Потрібна негайна реформа людини!" Гуманістична психологія може стати одним із дороговказів у цьому напрямі.

Література

1. Шикаренко О. Етичний потенціал "філософії серця" Памфіла Юркевича // Філософська і соціологічна думка, 1996. – № 3-4.
2. Diamond S. In search of the primitive. – New Brunswick, N.J.: Transaction, 1974.
3. Dilthey W. Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie // Dilthey, W. Gesammelte Schriften. Bd. 5. – Leipzig:Teubner, 1931.
4. Frankl V.E. Man's search for meaning. – New York: Washington Square, 1963.
5. Fromm E. The revolution of hope. – New York: Rinehart, 1968.

6. Impara J.C., Plake B.S. The Thirteenth Mental Measurements Yearbook. – Lincoln, NB: Buros Insitute of Mental Measurements, 1998.
7. Lane R.E. The loss of happiness in market democracies. – New Haven, CT: Yale University Press, 2000.
8. Lersch Ph. Aufbau der Person: 11 Aufl. – München: J.A. Barth, 1970.
9. Maslow A.H. Motivation and Personality: 3rd ed. – Boston, MA: Addison-Wesley, 1970.
10. May R., Angel E. & Ellenberger, H.F. Existence: A New Dimension in Psychiatry and Psychology. – New York: Basic Books, 1958.
11. Plake B.S. & Impara, J.C. Supplement to the Thirteenth Mental Measurements Yearbook. – Lincoln, NB: Buros Institute of Mental Measurements, 1999.
12. Rogers C.R. Counseling and Psychotherapy. – Boston, MA: Houghton Mifflin, 1942.

R. Trach. Humanistic tendency in psychology.

The article analyzes the humanistic psychology: grounds of its origin and dissemination, history, communication with other theoretical and methodological areas. The question of the role and place of humanistic psychology in the modern technological world is explained.

***Key words**: psychoanalysis, humanism, behaviorism, psychology, personality.*

УДК 159.98

К. М. Шестопалова

АНТИЦИПУВАННЯ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ: МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ ТА КОРЕКЦІЇ

Стаття присвячена аналізу підходів та основних методів консультативної роботи з антиципуванням особистісного майбутнього: каузометрія, футуродрама, антиципаційний тренінг, символічне опосередкування майбутнього. В межах підходів наведений аналіз випадків.

***Ключові слова**: антиципація, життєвий вибір, життєва компетентність.*

Постановка проблеми. Вивчення індивідуальних особливостей виявлення антиципації в діяльності людини, здатності до використання власного досвіду для імовірнісного прогнозування майбутньої ситуації та підготовки до майбутніх подій є однією з актуальних проблем сучасної психології. Фундаментальність поняття антиципації у категоріальному апараті психології вже добре усвідомлена (Т. Ф. Базилевич, Б. Ф. Ломов, В. Д. Менделевич, Л. А. Регуш, О. О. Сергієнко, Є. М. Сурков та ін.).

В сучасній вітчизняній та зарубіжній психології існує ряд підходів до інтерпретації уявлень людини про особистісне майбутнє: в каузометрії «життєва перспектива» та «життєва програма», в акмеологічному підході учнів наукової школи Б. Г. Ананьєва «смисл життя» та «суб'єктивна картина життєвого шляху», у вітчизняному рольовому підході «життєвий сценарій» та «антисценарій». Підґрунтям цих феноменів є психічна реальність, яка